

Medycyna starożytnej Mezopotamii

Medicine in Ancient Mesopotamia

Jerzy Supady

*Uniwersytet Medyczny w Łodzi
Medical University in Łódź, Poland*

Article history:

Otrzymano/Received: 05.09.2019

Przyjęto do druku/Accepted:
15.09.2019

Opublikowano/Publication date:

Październik 2019/October 2019

Streszczenie

Początki dziejów Mezopotamii sięgają połowy czwartego tysiąclecia przed narodzeniem Chrystusa. Na jej terenie osiedlały się różne ludy, które tworzyły mniej lub bardziej trwałe organizmy państwowe, a z upływem stuleci przejawiały wspólne dziedzictwo kulturowe i cywilizacyjne. W rozwoju medycyny Mezopotamii najbardziej zasłużyli się Babilończycy i Asyryjczycy, o czym świadczy Kodeks Hammurabiego i gliniane tabliczki pokryte pismem klinowym znalezione w Nippur. Medycyna miała charakter głównie magiczny.

Słowa kluczowe: historia Mezopotamii, medycyna starożytnej Mezopotamii, tabliczki z Nippur, Kodeks Hammurabiego

Wprowadzenie

Najstarsze ośrodki kultury Międzyrzecza, a więc terenów leżących pomiędzy rzekami Eufratem i Tygrysem, stanowiły skupiska miejskie z wielkimi budowlami świątynnymi. Ich dynamiczny rozwój przypadł na czwarte tysiąclecie p.n.Ch. Początkowo najaktywniejszą społecznością byli na tym obszarze Sumerowie, którzy jako ludy azjanickie pojawili się w Mezopotamii ok. 3300 r. p.n.Ch. Sumerowie nie wytworzyli jednolitego tworzywa politycznego, a jedynie miasta-państwa, rządzone przez kapłanów, skupiających w swoich rękach władzę administracyjną, wojskową i sądową. Podstawą sumeryjskiej gospodarki było rolnictwo i hodowla, jednakże odkrycie koła garncarskiego, koła do wozu, kolorowego szkła, a przede wszystkim brązu miało wpływ na rozkwit sumeryjskiego rzemiosła i handlu. Potrzeby życia codziennego mieszkańców wymagały również rozpowszechnienia sztuki pisarskiej, dzięki której przetrwały do naszych czasów epepeje o treści mitologicznej, np. poemat o Gilgameszu. Około 2300 r. p.n.Ch. państwa sumeryjskie opanowane zostały przez semickie plemiona Akadów, które odniosły swój sukces dzięki nowej, elastycznej broni – łukowi. Po dwóch wiekach semickiej dominacji Sumerowie odzyskali niezależność (ok. 2100 r. p.n.Ch.), ale wkrótce ulegli kolejnej sile militarnej, azjanickich Elamitów oraz semickich Amorytów.

Inwazja Elamitów dała początek nowym państwom regionu: asyryjskiemu i semickiemu Mari. Państwo Staroasyryjskie osiągnęło największą potęgę za rządów Szamszi-Adada (1748–1716) w II połowie XVIII w. p.n.Ch., podbijając m.in. miasto Mari. W ówczesnych walkach na obszarach Sumer-Akadu brały

udział różne nacje: Amoryci (skupieni koło Babilonu), Elamici, Asyryjczycy, mieszkańcy Mari oraz ludność miasta Babilonu. Ostatecznie przewagę polityczną uzyskał władca Babilonu – Hammurabi (1728–1686), a babiloński bożek Marduk stał się symbolem zwycięstwa semickich Amorytów. Hammurabi swoje panowanie poświęcił walkom z Asyrią, Mari oraz Elamitami. Za jego następców królestwo babilońskie osłabło, a zaskakująca wyprawa Hetytów, państwa utworzonego ok. 1600 r. p.n.Ch., zdobyła, złupiła i zniszczyła miasto Babilon, które następnie, na ok. 400 lat, opanowali azjanicki Kasyci (1530–1160); w połowie XII w. p.n.Ch. Babilonia Kasytów legła pod ciosami Elamitów. Równocześnie w północnej Mezopotamii ok. 1500 r. p.n.Ch. powstało Państwo Mitanni, zaś na północ od niego państwo Hurri. W XV w. p.n.Ch. Mitanni stało się lokalnym mocarstwem, uzależniając od siebie Asyrię, Syrię i Palestynę. Podstawą jego siły militarnej był dwukołowy zaprzęg konny.

Zastosowanie wozów bojowych (rydwanów) umożliwiło dokonywanie zwycięskich wypraw także Hetytom, którzy w XIV w. p.n.Ch. stali się kolejną militarną potęgą Azji Mniejszej, podbijając Mitanni i Syrię oraz walcząc z Asyrią i Egiptem. Około 1200 r. p.n.Ch. konflikty wewnętrzne oraz najazdy dzikich plemion, m.in. Frygów, którzy utworzyli własne państwo, doprowadziły do upadku władztwa Hetytów i zniszczenia ich stolicy – Hattuszasz.

Około 1400 r. p.n.Ch. udało się Asyrii odzyskać niepodległość, uwalniając kraj spod władzy Mitanni. Ludność tzw. Średniego Państwa asyryjskiego, zintegrowana wokół postaci boga Assura, podlegała bezpośrednio władzy króla. Wiara w surowego bożka odegrała ogromną rolę w stosowaniu przez Asy-

ryczyków wyrafinowanego okrucieństwa, zarówno w dobie Średniego jak i Nowego Państwa. Ich agresja wobec sąsiadów podyktowana była chęcią zdobycia ziemi i łupów. Za czynnik, który odegrał ważną rolę w sukcesach militarnych Asyrii uznać należy broń żelazną, zapożyczoną od Hetytów. Poza tym na czasy intensywnej ekspansji asyryjskiej przypadło osłabienie innych państw Międzyrzecza.

W X i IX w. p.n.Ch. na godnego przeciwnika Asyrii wyrosło Urartu. Władcy tego państwa rezydowali w Tuspie nad jeziorem Wan (wschodni teren dzisiejszej Turcji). W połowie XI w. p.n.Ch. ukształtowało się Nowe Państwo asyryjskie, dochodząc do największej potęgi za Tiglatpilesara (745–727). Kolejni królowie zdobyli Syrię, elamicką Babilonię (648), Izrael oraz zadali ostateczny cios Urartu, niszcząc Tuszę. W VII w. p.n.Ch. Asyryjczycy opanowali nawet Egipt. Za Aszurbanipala (668–626) Asyria osiągnęła największe rozmiary terytorialne, ale po śmierci monarchy osłabła. Bunt podbitej ludności, głównie Babilończyków sprzymierzonych z Medami, doprowadził do zagłady zniechęconego mocarstwa (608 r.). Zemsta zwycięzców była zaciekle. Z Asyrii pozostały tylko ruiny i zgłiszczca.

Babilonia uwolniła się spod władzy Asyrii już w 625 r. p.n.Ch., tworząc Państwo Nowobabilońskie. Za króla Nabuchodonozora (604–562) odbudowany Babilon stał się potężną twierdzą i bogatym ośrodkiem życia gospodarczego. Tenże władca na początku VI w. p.n.Ch. zdobył i zniszczył Jerozolimę, a ludność uprowadził w niewolę (niewola babilońska Żydów). Późniejsi królowie byli monarchami słabymi. Syn ostatniego babilońskiego króla, Nabonida, biblijny Baltazar, znany ze słynnej uczty, podczas której tajemnicza ręka napisała na ścianach pałacu zapowiedź zagłady miasta: Mane, Tekel, Fares, został w 539 r. podbity pod Opis przez króla perskiego Cyrusa. Cyrus zajął Babilon, likwidując tym samym ostatnie państwo semickie w Mezopotamii.

W VII w. p.n.Ch. na terenach zniszczonego państwa frygijskiego (dzisiejsza zachodnia część Turcji) powstała Lidia. Upadek Asyrii pozwolił Lidyjczykom wzmocnić i rozszerzyć swój stan posiadania na wschodzie aż po granicę z Medią. Podbili także kolonie greckie na wybrzeżu Azji Mniejszej. Przysłowio-we w świecie antycznym bogactwo królów lidyjskich, przyciągało na dwór monarszy w Sardes greckich pisarzy i artystów. W 585 r. p.n.Ch. Medowie zaatakowali Lidie, ale w czasie decydującej bitwy nad rzeką Halys doszło do przerwania walk z powodu zaćmienia słońca. Trzydzieści lat później ostatni król lidyjski Krezus został pod murami Sardes pobity przez perskiego władcę Cyrusa.

Persowie, zasiedlający tereny dzisiejszego Iranu, w 600 r. p.n.Ch. wtargnęli do Elamu, który po upadku Asyrii stał się krajem bezpiecznym, i przenieśli stolicę swojego państwa do Suzy. W połowie VI w. p.n.Ch., oprócz Lidii i Babilonu, opanowali Medię, tworząc monarchię persko-medyjską, która pod wodzą Kambyzesa w 525 r. zdobyła Egipt. Na przełomie VI i V w. p.n.Ch. Persja pod rządami Dariusza I stała się uniwersal-

ną monarchią na terenie Azji Mniejszej [1]. Jej kres za sprawą zwycięstw Aleksandra Macedońskiego nastąpił w IV w. p.n.Ch.

Medycyna starożytnej Mezopotamii

Medycyna ludów prymitywnych, a za takie uznać należy opisane powyżej plemienne nacje Mezopotamii i Azji Mniejszej, przeniknięta była elementami empirycznymi i magiczno-religijnymi. Toteż pomimo dość wysokiego, jak na ówczesne możliwości, poziomu terapeutycznego, czynnik religijny w relacji pacjent–bóstwo odgrywał istotną rolę przy interpretacji przyczyn choroby, identyfikacji dolegliwości oraz podejmowaniu prób leczenia. Pogląd, iż wpływ antycznych bogów determinuje stany psychofizyczne chorych nadawał odpowiednią rangę medycynie, ale był także przyczyną jej ograniczeń. Niemniej jednak dostrzegano związek pomiędzy procesami psychicznymi a patologicznymi zmianami organicznymi, które występowały u chorych. Ludy Międzyrzecza doceniały znaczenie zdrowia, a nieobecność chorób i cierpienie z tym związanych była ich podstawowym życzeniem. Większość ówczesnych religii dawała osobom wierzącym nadzieję na życie pozagrobowe, mające rekompensować wszystkie niedole egzystencji doczesnej. Natomiast religia ludów Mezopotamii inaczej odpowiadała na pytanie o przyszłość człowieka po śmierci; przedstawiała ją bardzo pesymistycznie. Miejsce, do którego trafiali zmarli nie gwarantowało spokoju i łatwego życia, było niegościnnie i ponure. Ta groźna zapowiedź religijna motywowała pragnienie do jak najdłuższego przebywania na ziemi pośród istot żywych. Sumeryjski epos o Gilgameszu wyrażał tęsknotę ówczesnych ludzi do nieśmiertelności, a równocześnie studił ich nadzieję na życie wieczne:

Życia wiecznego, do którego tęsknisz, nigdy nie osiągniesz. Tylko bóg może z ludzi zmarłych wyprowadzić tchnienie śmierci i przywrócić im życie... Gilgamesz ogłosił tobie radość w dzień i w nocy. Twoje dni i noce będą w pełni szczęśliwe i powinny zostać wypełnione śpiewem i tańcem... Otocz ramieniem swoją kobietę i doznaj przyjemności i szczęścia miłości. Tylko to mogą ludzie osiągnąć, nic więcej.

Źródłami do medycyny starożytnej Mezopotamii są przede wszystkim bardzo liczne tabliczki gliniane pokryte pismem klinowym. Odkopano je na terenie Międzyrzecza w różnych miejscach, np. w ruinach miast sumeryjskich, asyryjskich, babilońskich i innych. Ogromny zbiór kilkunastu tysięcy tabliczek odkryto w Nippur. Znaczącym źródłem jest kodeks Hammurabiego wykuty w jednolitej bryle kamiennej w XVIII w. p.n.Ch., znaleziony w Suzie w 1902 r. i eksponowany obecnie w paryskim Luwrze. Kolejną grupę świadectw stanowią przekazy greckich historyków starożytnych, m.in. Herodota z V w. p.n.Ch. Wspomnieć również należy o wykopaliskach archeolo-

gicznych, m.in. amuletów, rytualnych figur i wizerunków bogów [2, 3].

Na podstawie tabliczek pokrytych pismem klinowym dowiadujemy się o trzech domniemanych mechanizmach wywołujących choroby. Pierwsza przyczyna wiązała się z bezpośrednim ukaraniem grzesznika przez boga. Druga, najczęstsza, była następstwem rezygnacji bóstwa z obrony człowieka przed wywołującym chorobę demonem. Trzeci mechanizm stanowił konsekwencję czarnej magii, za sprawą której zły duch przenikał do ciała człowieka i inicjował choroby. We wszystkich okolicznościach chorobę interpretowano jako karę za obrazę boga i fakt wnikięcia do ciała ducha zła lub kreatury będącej owocem aktu płciowego kobiety lub mężczyzny z demonem. Fundamentalną zależnością w tak pojmowanej myśli medycznej był ścisły związek pomiędzy grzechem pacjenta a chorobą. Hołdowano przekonaniu, że czyn nieetyczny pociąga za sobą następstwa cielesne. Także zaobserwowane zakażenie chorobą poprzez bezpośredni kontakt z inną osobą tłumaczono utratą łaski boga. Starając się izolować „nieczystych” od ludzi zdrowych, a także myjąc ciało po zetknięciu się z opętanym przez złego ducha chorym, nieświadomie stosowano zasady racjonalnej higieny.

Zadaniem lekarzy Międzyrzecza było chorobę stwierdzić i określić sposoby jej leczenia. Należało także poznać przyczynę schorzenia, ustalając bezpośrednią lub pośrednią ingerencję boga. Na tej podstawie chorobę prognozowano i podejmowano skuteczną terapię. Leczenie przynosiło pożądany efekt jeżeli lekarz-kapłan za pomocą wróżb wszedł w uprzedni kontakt z bogiem i przewidział jego zamiary na przyszłość. Istniały różne formy wróżb: przepowiednie w oparciu o zachowanie się płomienia i dymu, interpretowanie horoskopów astrologicznych, ocenianie kształtu płam oleju na powierzchni wody, tłumaczenie snów, hepatoskopia, czyli dokładne oglądanie wątroby zabitego zwierzęcia [4]. Lekarz-kapłan opuszczając świątynię i udając się do domu chorego rozważał znaczenie naturalnych zjawisk, które obserwował, czuł i słyszał w otaczającej go przyrodzie, np. odgłosy zwierząt, szum wiatru, kształt chmur, lot ptaka. Na tej podstawie wnioskował o dalszym przebiegu choroby.

Pośród powyżej wymienionych wróżb najczęściej dokonywano ścisłego rytuału oglądania wątroby, wierząc w identyfikację ofiarnego zwierzęcia z szukającym pomocy człowiekiem. Na początku ceremonii lekarz-kapłan prosił boga, aby za pośrednictwem wnętrzości zwierzęcia objawił swoje zamiary wobec chorego. Oglądano wątrobę w jej naturalnym umiejscowieniu, starając się określić związek narządu z innymi strukturami jamy brzusznej, głównie jelitami. Potem ze zwłok wyjmowano narząd i poddawano badaniu optycznemu z każdej strony. Dostrzeżone lub domniemane zmiany w wyglądzie wątroby interpretowano w kontekście stanu zdrowia pacjenta. Hepatoskopia była wizją powierzchowną i nie spowodowała zainteresowania anatomią.

Symptomy chorób znalazły swoje odbicie w tekstach pisanych na glinianych tabliczkach. Na podstawie wyszczególnio-

nych objawów możemy jedynie przypuszczać, że choroba dotyczyła narządów danego układu. Tak więc kaszel, odpluwanie płwociny, ucisk w klatce piersiowej, krwiotłucie, uczucie braku powietrza przypisać możemy chorobom układu oddechowego. Biegunki, żółtaczka, kolki brzuszne, hemoroidy były zapewne objawami chorób układu pokarmowego. Symptomy ze strony układu moczowo-płciowego charakteryzowały się krwimoczem, zaburzeniami w oddawaniu moczu, bólami cewki moczowej i pęcherza moczowego oraz napadami bólowymi w okolicy lędźwiowej. Bóle głowy mogły sugerować migrenę albo poważną chorobę układu nerwowego. Źródła wspominają również o dolegliwościach laryngologicznych, jak bóle uszu i krwawienia z nosa oraz odontologicznych, głównie bólach zębów. Bardzo ciekawe informacje dotyczyły spraw związanych z porodem, nad przebiegiem którego czuwała boginka Mama lub Mami. Bogini karmienia piersią nazywała się Nintud i do niej kierowano modły o zdrowie noworodka. Jeżeli dziecko nie było karmione piersią i zmarło, wówczas matkę uznawano za wyrodną i według prawa asyryjskiego karano obcięciem sutka. Również Kodeks Hammurabiego przewidywał surowe kary dla kobiet za usunięcie ciąży [5].

Jak już wspomniano, choroby uważano za rezultat grzesznego postępowania oraz efekt niedyspozycji organizmu lub uszkodzeń cielesnych. Dlatego terapia przybierała formę dycho-tomiczną, czyli opartą na wieloletnim doświadczeniu. W pierwszym przypadku kapłan-lekarz starał się udobruchać obrażone bóstwo poprzez modlitwę, składaną ofiarę lub magię. Najsilniejszy bóg, Marduk, do którego najczęściej kierowano prośby, mógł interweniować w określonej sprawie u innych bogów, np. Szamasz i Istar. Podczas modlitwy podkreślano wszelkie atrybuty wielkości boga, przedstawiano sytuację zdrowotną pacjenta oraz jego rozpacz, jako człowieka chorego.

Składane ofiary miały znaczenie szczególne. Przede wszystkim stanowiły formę pokuty i dyktowane były nadzieją na prze-błaganie bóstwa za popełnione przez chorego grzechy. Kiedy indziej zwierzę ofiarne utożsamiano z grzesznikiem. Pozbawiając je życia wymierzano tym samym karę człowiekowi, uwalniając osobę cierpiącą od zarzutu wykroczeń przeciwko zasadom ówczesnej moralności. W ofierze składano bogom różne rodzaje zwierząt domowych, ale także zwierzęta dzikie, owoce, zboże, odzież itp. Na uroczystości ofiarne przygotowywano magiczne figurki człowieka, które pomagały identyfikować składaną ofiarę z pacjentem i zapewniały choremu perspektywę wyleczenia i bezpieczeństwa. Uciekając się do różnych cudownych zabiegów oraz ujętych w formuły zaklęć i zamawiań wierzono, że w ten sposób zmusi się demony do posłuszeństwa. Magię dzielono na białą, przy pomocy której usiłowano przepędzić z chorego złe duchy i przywrócić pacjentowi zdrowie oraz magię czarną, bardzo dla ludzi szkodliwą, odpowiedzialną za szerzące się choroby i śmierć. Magiczne formuły miały niekiedy charakter profilaktyczny, inne odwoływały się do pomocy bogów, a jeszcze inne stosowano podczas leczenia opartego na

racjonalnym doświadczeniu, którym chciano organizm pacjenta ożywić i wzmocnić. Jeżeli uznano, że za chorobę odpowiada magia czarna, starano się jej działanie zneutralizować i osłabić. W tym celu wykorzystywano figurki z materiałów łatwopalnych lub łatwo się topiących, np. z gipsu, tłuszczu, drewna, ołowiu, które za pomocą zaklęć utożsamiano ze sprawcą zła. Wygłaszając kolejne formuły zamawiań usiłowano rzuconą na człowieka kłatwę oddalić, a przypisane do zła statuetki palono lub stapiano [6].

Informacje o medycynie racjonalnej, opartej na długoletnim doświadczeniu, czerpiemy również z przekazów na glinianych tabliczkach. Nie istnieją teksty długie, lecz krótkie, wręcz lakoniczne, np. *Korzeń lakmusowy – lek na ból zębów – jest zakładany na ząb*. Na podstawie tych opisów zidentyfikowano 250 roślin leczniczych, 108 substancji zwierzęcych i 120 substancji mineralnych będących składnikami różnych leków. Na ingrediencje roślinne składały się owoce, tj. winogrona, figi, granaty, a poza tym czosnek, cebula, zielony groszek, ogórki, sałata głowiasta, wilcza jagoda; zboża – kasza, pszenica, proso; przyprawy korzenne – koper włoski, tymianek, szafran, cykorria, musztarda; kwiaty – róża, mira i inne. W celach leczniczych używano również korzeni roślin, kory i owoców drzew, m.in. cedrów, pini, drzewa laurowego oraz gałęzi mirty i jałowca. Uzupełnia tę listę ciemiernik, opium, mandragora oraz konopie.

Rzadziej do wyrobu leków wykorzystywano substancje mineralne. Na terenie Mezopotamii kwitło garncarstwo, rozwijała się sztuka dmuchanych naczyń szklanych oraz wyrobów z laki. Na tej podstawie można sądzić, że znano także sposoby wyizolowywania substancji mineralnych oraz ich przetapiania. Z tych minerałów sporządzano m.in. pomady dermatologiczne i krople do oczu. Najczęściej stosowanymi do produkcji leków pierwiastkami i związkami chemicznymi były: siarka, ołów, miedź, antymon, arsenik, piryt, ałun, kreda i inne [7].

Produktom pochodzenia zwierzęcego ludzie Mezopotamii przypisywali własności magiczne, co decydowało o ich częstym zastosowaniu w medycynie. Z tego względu istniało duże zapotrzebowanie na wnętrzności zwierząt, głównie lwów, lisów, wilków, żab, gazeli, ptaków, a nawet insektów. Wykorzystywano także wydaliny zwierząt, tj. mocz i ekskrementy oraz skórę, włosy, kości itd.

Typową dla kapłanów-lekarzy skłonność do przepisywania wielu leków należy określić mianem polifarmacji. Recepty, zawsze skomplikowane i zawierające nowe substancje, miały na celu budzić respekt pacjenta dla wiedzy lekarza. Archeolodzy odkopali dzbanki używane do aplikowania medykamentów, przede wszystkim wytwarzanych z roślin. Innym sposobem przyjmowania środków leczniczych było wdychanie dymu i pary, zakraplanie oczu i cewki moczowej, wcieranie maści oraz wprowadzanie czopków do odbytu.

Niewiele wiadomo na temat działań chirurgicznych i fizjoterapeutycznych. Z przekazów źródłowych można wnioskować, że ówczesni cyrulicy dokonywali niewielkich zabiegów opera-

cyjnych, m.in. ekstrakcji zębów, upustów krwi, nacinania ropni, usuwania zaćmy. Zapewne kuracja ciepłem i masażem była także domeną rzemieślników [8]. Sztuka magicznego leczenia przybierała formę religijnego ceremoniału, którego splendor zależny był od pozycji społecznej pacjenta. W przypadku chorego z wyższych warstw ludności, odbywała się wesoła procesja. Na jej czele szedł w rytualnym stroju lekarz-kapłan w otoczeniu osób symbolizujących dobre i złe demony. W kondukcje postępował śpiewający chór oraz człowiek uderzający w kocioł, gdyż sądzono, że donośne dźwięki tej swoistej perkusji odstraszą i spowodują ucieczkę złych duchów. Podczas marszu recytowano magiczne formuły, których znaczące fragmenty powtarzali obecni ludzie. Jeżeli pacjent pochodził z nizin społecznych to ceremonia magicznych zaklęć była spektaklem bardzo skromnym i odbywała się w domu. Powrót pacjenta do zdrowia świętowano śpiewając pieśni.

W V w. p.n.Ch. Mezopotamię odwiedził historyk grecki Herodot. Będąc w Babilonii zaobserwował, że *Chorych wynoszono z domu na rynek, ponieważ nie mają lekarzy. Przechodnie zbliżali się do chorego, radzili mu i namawiali, aby uczynił to, co oni sami czynili albo widzieli, jak drudzy czynili w podobnej chorobie. Nie wolno natomiast u nich milcząc przejść obok chorego, nie zapytawszy go, na jaką cierpi niemoc*. Na podstawie powyższego cytatu można mniemać, że w Mezopotamii nie istniał zawód lekarza. Zapewne nie było na tych terenach medyków przypominających lekarzy greckich, wykształconych specjalistów, z wytyczonymi przez wiedzę kierunkami postępowania [9]. Badacze starożytności ustalili, że lekarzy w Mezopotamii dzielono na trzy grupy zawodowe: medycy o ograniczonym znaczeniu (*azu*), oglądacze lub prorocy (*baru*), oczyszczacze i egzorcyci (*ashipu*). Kapłani-lekarze byli zobowiązani określić złego ducha, który odpowiadał za wystąpienie danej choroby oraz przygotować leki „ożywione” modlitwą. Kapłani-lekarze posiadali duży autorytet społeczny oraz cieszyli się wielkim szacunkiem. Kodeks Hammurabiego przewidywał ciężkie kary za błędy chirurgiczne cyrulików, ale kapłanów-lekarzy stawał ponad prawem i wszelkimi ludzkimi ocenami.

Wiedza medyczna była w Mezopotamii przekazywana z ust do ust. Tabliczki pokryte pismem klinowym wspomagały jedynie pamięć lekarza, będąc spisami leków oraz komentarzami wróżb z oglądu wątroby; służyły do utrwalania wiedzy ludziom zawiązanym z medycyną. *Posiadający wiedzę powinien uczyć innego posiadającego wiedzę. Nie posiadający wiedzy nie powinni tabliczek czytać*.

W kolejnych latach po odkryciu Kodeksu Hammurabiego znaleziono zapisane pismem klinowym tabliczki odnoszące się do problematyki medycznej i określające kary za fizyczne uszkodzenie ciała [10] np. *Jeżeli człowiek przy pomocy narzędzia obetnie innemu człowiekowi kończynę dolną, musi zapłacić poszkodowanemu 10 szekli srebra*. Tekst w Kodeksie Hammurabiego podzielono na 282 paragrafy, zwane inaczej artykułami. Paragrafy od 215 do 240 dotyczą spraw medycznych, które są

traktowane równorzędnie z czynnościami architektów i budowniczych okrętów. Stąd wniosek, że sztukę lekarską zaliczano w Babilonii do rzemiosła. Jak już wspomniano, działalność medyków-kapłanów wyłączono spod jurysdykcji państwowej. Przepisy kodeksu odnosiły się wyłącznie do praktyk cyrulików (*gallabu*), którzy wykonując drobne zabiegi chirurgiczne podlegali przepisom prawa. Paragrafy Kodeksu Hammurabiego regulowały wysokość opłat za wyleczenie pacjenta oraz rodzaje kar za popełnione błędy terapeutyczne. Wysokość honorariów oraz przewidywanych dla cyrulików kar uzależniona była od pozycji społecznej pacjenta [11].

Piśmiennictwo/References

[1] Wolski, J. (2002). *Historia powszechna: starożytność* (Vol. 1). Wydawnictwo Naukowe PWN.

[2] Kramer, S. N. (1956). *From the tablets of Sumer* (Vol. 214). Indian Hills, Colo: Falcon's wing Press.

[3] Kramer, S. N., & Tanaka, H. (1988). *History begins at Sumer: Thirty-nine firsts in recorded history*. University of Pennsylvania press.

[4] Castiglioni, A. (2019). *A history of medicine*. Routledge.

[5] Heeßel, N. P. (2000). *Babylonisch-assyrische Diagnostik*. Ugarit-Verlag.

[6] Sigerist, H. E. (1967). *Primitive and archaic medicine*. Oxford University Press.

[7] Thorwald, J. (1990). *Dawna medycyna jej tajemnice i potęga. Egipt, Babilonia, Indie, Chiny, Meksyka, Peru*. Zakł. Narodowy im Ossolinskich.

[8] Goltz, D. (1974). *Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde. Therapie – Arzneibereitung – Rezepturstruktur*. Wiesbaden.

[9] Herodot. (2004). *Dzieje.*, Warszawa.

[10] Schmökel, H. (1958). *Ur, Assur und Babylon*. Stuttgart.

[11] Seyda, B. (1973). *Dzieje medycyny w zarysie. Wydanie drugie zmienione i poprawione*. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

Summary

The beginnings of the history of Mesopotamia date back to the mid second millennium before Christ. Various peoples settled down in that region and created more or less stable state organisms which, as the centuries passed, demonstrated and shared common cultural and civilizational heritage. Amongst the nations which made an enormous contribution to the development of medicine in Mesopotamia are Babylonians and Assyrians. The evidence of their achievements in medicine is found in the Code of Hammurabi and on clay tablets covered by cuneiform which were discovered in Nippur. In those days medicine was mainly of magical nature.

Keywords: history of Mesopotamia, medicine of ancient Mesopotamia, Nippur clay tablets, the Code of Hammurabi
